

СУДОУСТРІЙ; ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

УДК 343.139

К. А. Сляднєва

аспірант кафедри судоустрою, прокуратури та адвокатури
Львівського університету бізнесу та права

ДИСПОЗИТИВНІ ЗАСАДИ УЧАСТІ ПРОКУРОРА В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ У ФОРМІ УГОД

Статтю присвячено дослідженню проблемних питань, що виникають під час реалізації прокурором права укладати угоди про визнання винуватості з підозрюваним чи обвинуваченим. Проаналізовано наукові позиції, а також правові норми вітчизняного законодавства та міжнародні стандарти, якими регламентовані диспозитивні засади участі прокурора в організації медіації в кримінальному судочинстві. Автором надані деякі пропозиції щодо вдосконалення положень кримінального процесуального законодавства з окреслених питань.

Ключові слова: прокурор, диспозитивність, інститут угод, медіація, кримінальне провадження, керівник прокуратури.

Постановка проблеми. Одним із актуальних і прогресивних нововведень Кримінального процесуального кодексу України 2012 р. (далі – КПК України) є запровадження досі невідомого українському кримінальному процесу інституту – кримінального провадження на підставі угод. Проте таке правове явище, широко розповсюджене за кордоном, ще недостатньо активно застосовується у вітчизняній системі кримінального судочинства.

На ситуацію впливають установлені законодавцем і Генеральним прокурором України обмеження реалізації диспозитивних засад діяльності прокурора під час укладення ним угод.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На низку організаційно-правових недоліків застосування інституту кримінального провадження на підставі угод у цілому й участі прокурора в ньому звертали увагу такі вчені, як М.І. Хавронюк, О.В. Калужинський, Л.В. Головка, В.Т. Нор, М.Є. Шумило, М.А. Погорецький, О.О. Леляк, Р.В. Новак, Г.Є. Тюрін.

Актуальні пропозиції з удосконалення процесуального законодавства з окресленої проблематики містяться в працях М.С. Квятковського, Т.В. Корчевої, В.А. Мозгової, О.В. Плахотніка, С.В. Чернова.

Однак досліджена в цій роботі тема не розроблена в юридичній літературі. Досі відсутні публікації, які б відображали аналіз складних

і спірних правозастосовних питань участі прокурора в кримінальному провадженні на підставі угод і реалізації ним своїх повноважень.

Метою статті є розкриття окремих проблем реалізації диспозитивних засад участі прокурора в кримінальному провадженні у формі угод, а також надання рекомендацій для прокурорської практики та формулювання пропозицій щодо вдосконалення законодавства з окреслених питань.

Виклад основного матеріалу. Економічна й соціальна рада при ООН, ухваливши ще 24 липня 2002 р. резолюцію «Про основні принципи програм відновлюючого правосуддя в кримінальних справах», рекомендувала всім країнам розвивати та впроваджувати в національне судочинство програми відновлюючого правосуддя, у межах концепції якого судочинство розглядається як механізм вирішення соціального конфлікту, де головною метою є досягнення консенсусу між сторонами конфлікту й зняття суспільної напруги.

Нині концепція відновлювального правосуддя є однією з відмінних тенденцій розвитку сучасного судочинства у світі, проявом якої в кримінальному процесі є інститут угод [1].

Інститут угод у кримінальних провадженнях успішно застосовується в країнах англо-американської системи права, зокрема він розвинений у кримінальних процесах Великобританії,

Канади, США, де 70–90% усіх проваджень вирішуються через укладення угоди про визнання винуватості між сторонами обвинувачення та захисту [2, с. 113]. Суть їх полягає в можливості своєрідної «торгівлі» між обвинувачем і підсудним, який за згодою обвинувача має право визнати себе винуватим у вчиненні менш тяжкого злочину, ніж той, який указаний в обвинувальному акті чи заяві про обвинувачення. У США також діють угоди про застосування альтернативних видів виправного впливу [3].

Порядок укладання угод чітко визначений і конкретизований у кримінальному процесуальному законодавстві Франції, Молдови, Грузії, Казахстану.

Закріплення на законодавчому рівні інституту кримінального провадження на підставі угод є прогресивним кроком України на шляху до європейських і загальноприйнятих у світі стандартів кримінального судочинства, а також проявом гармонізації національного законодавства із законодавством ЄС. Цей інститут має важливе значення для судової практики, оскільки веде до скорочення строків розгляду кримінальних проваджень, значно зменшує навантаження на суди, економить грошові ресурси держави, а головне – сприяє правосуддю, захищаючи права та законні інтереси людини. Перевагами його застосування для обвинуваченого є звільнення від покарання чи уникнення невизначеності під час призначення судом покарання, у деяких випадках – застосування альтернативного покарання чи його зниження; для прокурора – можливість зменшення бюджетних витрат і економія процесуального часу, зниження навантаження на прокуратуру під час підтримання обвинувачення; певною мірою усувається також перспектива подальших апеляцій. Органи досудового розслідування звільняються від довгого й не завжди результативного розслідування [4, с. 32].

Водночас, як свідчать звітні статистичні дані, інститут угод ще не знайшов широкого застосування в українському судочинстві, на відміну від країн Північноатлантичного альянсу. Так, у 2015 р. судами України ухвалено всього 1,2% обвинувальних вироків на підставі угод про визнання винуватості (854 проти 70 114), у 2016 р. – 1,4% (904 проти 62 702), у 2017 р. – 1,5% (986 проти 64 446), у I півріччі 2018 р. – 1,7% (545 проти 32 521). Аналогічна динаміка спостерігається під час укладання угод про примирення між потерпілим і підозрюваним чи обвинуваченим [5].

Пасивне використання можливості вирішення кримінального провадження в найбільш оптимальний спосіб зумовлене, зокрема, певними обмеженнями під час реалізації прокурором своїх повноважень, що ґрунтуються на засадах диспозитивності.

Відповідно до змісту такої засади кримінального провадження, як диспозитивність, сторони процесу самостійно обстоюють свої правові позиції, права, свободи й законні інтереси засобами, передбаченими КПК України, а також є вільними у використанні своїх прав у межах і в спосіб, що передбачені законом.

Однак, надавши прокурору право укладати угоди про визнання винуватості з підозрюваним чи обвинуваченим, законодавець запровадив норми, які суперечать диспозитивним засадам діяльності процесуального керівника в кримінальному провадженні.

Так, згідно зі змістом ч. 4 ст. 469 КПК України укладення угоди про визнання винуватості в кримінальному провадженні щодо кримінальних правопорушень, унаслідок яких шкода завдана правам та інтересам окремих осіб і в яких беруть участь потерпілий або потерпілі, не допускається, крім випадків надання всіма потерпілими письмової згоди прокурору на укладення ними угоди.

Така позиція законодавця, на перший погляд, передбачає захист і врахування інтересів потерпілого. Проте вказана норма в деяких випадках перешкоджає прокурору використати всі передбачені законом способи з метою доведення вини особи (переважно під час розкриття групових корисливих або корисливо-насильницьких злочинів). Крім того, потерпілий може бути прямо зацікавлений в укладенні винним угоди про визнання винуватості.

Наприклад, у ході досудового розслідування розбійного нападу, учиненого групою осіб, зібрано достатньо доказів для пред'явлення підозри лише одному зі злочинців. Останній визнав вину, однак надав згоду на співпрацю зі слідством у викритті інших учасників кримінального правопорушення лише за умови укладення з прокурором угоди, відповідно до якої він отримає найм'якше покарання в межах санкції статті. При цьому згода потерпілих на зміст такої угоди є обов'язковою. У протилежному випадку є ризики нерозкриття злочину та невідшкодування матеріальної шкоди потерпілим узагалі. Таким чином, у разі незгоди потерпілих чи одного з них з укладенням угоди прокурор фактично стає заручником ситуації: він,

здійснюючи нагляд за органами досудового розслідування у формі процесуального керівництва, не в змозі використати свою процесуальну самостійність і розпорядитися своїми процесуальними правами з метою виконання завдань кримінального провадження.

З огляду на викладене пропонується виключити з абзацу 2 ч. 4 ст. 469 КПК України вимогу щодо надання всіма потерпілими письмової згоди прокурору на укладення ним угоди з підозрюваним чи обвинуваченим.

До того ж, ураховуючи вимоги ст. 471 КПК України, із метою захисту інтересів потерпілих і гарантування відшкодування їм заподіяних збитків пропонується ч. 1 ст. 472 КПК України доповнити абзацом другим такого змісту: «В угоді про визнання винуватості в кримінальному провадженні щодо кримінальних правопорушень, унаслідок яких шкода завдана правам та інтересам окремих осіб і в яких беруть участь потерпілий або потерпілі, також зазначається розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, строк її відшкодування чи перелік дій, не пов'язаних із відшкодуванням шкоди, які підозрюваний чи обвинувачений зобов'язані вчинити на користь потерпілого, строк їх учинення».

На необхідність унесення вказаних змін до КПК України звертали увагу практики та деякі вчені. Наприклад, на думку Г.Є. Тюріна, законодавча заборона укладення угоди про визнання винуватості в кримінальному провадженні, у якому бере участь потерпілий, є вкрай небажаною з огляду на перспективний характер застосування угод у кримінальному провадженні й такою, що створює загрозу перетворення останнього на фіктивний, недієвий інститут [6, с. 209].

Ще однією законодавчою нормою, яка, на нашу думку, значно обмежує процесуальну самостійність прокурора, є заборона повторного звернення до суду з угодою в одному кримінальному провадженні.

Так, вимоги ч. 8 ст. 474 КПК України не припускають повторного звернення з угодою за будь-яких обставин, навіть стосовно іншого обвинуваченого в разі відмови в затвердженні угоди щодо першого через неможливість виконання ним узятих на себе за угодою зобов'язань або через неправильну правову кваліфікацію кримінального правопорушення.

Також повторне звернення з угодою не передбачене в разі усунення недоліків або зміни обставин, передбачених ч. 7 ст. 474 КПК України, які стали підставою для відмови в затвердженні угоди судом.

Відсутність альтернативи у виборі прокурором дій у межах процесуальних прав і в спосіб, визначений законом, із метою виконання завдань кримінального провадження не сприяє розвитку відновлювального правосуддя та негативно впливає на впровадження у вітчизняний кримінальний процес міжнародних і європейських доктрин і стандартів.

Досить критичну оцінку вказаній нормі дав Пленум ВССУ в Постанові «Про практику здійснення судами кримінального провадження на підставі угод» № 13 від 11 грудня 2015 р., у якій зазначив, що «якщо в угоді наявні недоліки, які за своїм змістом не є суттєвими, зокрема угода вміщує суперечності, неточності, що зумовлено переважно правовою необізнаністю сторін, з огляду на заборону, передбачену ч. 8 ст. 474 КПК, щодо повторного звернення з угодою в одному кримінальному провадженні правильним видається надання судом можливості сторонам уточнення укладеної угоди, внесення відповідних змін до її змісту».

Вважаємо слушною думку О.О. Леляк, яка пропонує дозволити повторне звернення з угодою про визнання винуватості в одному кримінальному провадженні в разі усунення чи зміни обставин, визначених п. п. 1, 3 і 5 ч. 7 ст. 474 КПК України, які стали підставою для відмови в її затвердженні судом. Якщо ж повторно направлена угода все одно не відповідатиме вимогам законодавства, суд відмовлятиме в її затвердженні, а досудове розслідування буде продовжене в загальному порядку [7, с. 12].

Ще однією прогалиною в законодавстві, яка істотно впливає на процес укладання угоди про визнання винуватості, є відсутність конкретного порядку дій, що стосується ініціювання укладення угод, а також невизначеність тривалості переговорів і строку прийняття рішення щодо цього. Така неузгодженість зумовлює затягування кримінального процесу та не дає жодних гарантій, що попередні домовленості між прокурором і підозрюваним будуть додержані та враховані в угоді.

На необхідності врегулювання вказаних питань наголошувалось у Рекомендації № R (99) Комітету міністрів Ради Європи державам – членам Ради, які зацікавлені в організації медіації в кримінальних справах, від 15 вересня 1999 р., де зазначено, що «до передачі справи до зустрічі слід узгодити часові рамки проведення медіації».

Зазначена проблематика стала предметом дослідження деяких учених. Наприклад, Р.В. Но-

вак пропонує доповнити ч. 2 ст. 469 КПК України положенням, відповідно до якого прокурор або підозрюваний чи обвинувачений вправі укласти угоду про визнання винуватості чи відмовитися від неї протягом 15 днів після отримання пропозиції про укладення такої угоди [4, с. 33]. Проте законодавець конкретно не визначив стадію кримінального процесу, на якій може бути укладена угода. Відповідно до вимог ч. 5 ст. 469 КПК України укладення угоди про примирення чи про визнання винуватості може ініціюватися в будь-який момент після повідомлення особі про підозру й до виходу суду до нарадчої кімнати для ухвалення вироку. Водночас на практиці наявна проблема, коли фактично всі обставини справи повно й усебічно на досудовому розслідуванні не досліджуються, а як тільки прокурор визначається з підозрюваним, він пропонує йому укласти угоду, і не виключено, що особа без достатніх підстав вважається винною. У такому разі О.В. Плахотнік пропонує дозволити укладати угоду про визнання винуватості після затвердження судом обвинувального акта [8, с. 270].

Натомість, на нашу думку, із метою попередження безпідставного закінчення строків досудового розслідування в разі недосягнення домовленостей із питань укладення угоди, а також додержання презумпції невинуватості, доцільно встановити час укладення угоди після відкриття матеріалів сторонами кримінального провадження. Пропонується викласти ч. 5 ст. 469 КПК України в такій редакції: «Укладення угоди про примирення або про визнання винуватості може ініціюватися в будь-який момент після відкриття сторонами кримінального провадження матеріалів і до виходу суду до нарадчої кімнати для ухвалення вироку».

Важливим також є положення ч. 6 ст. 469 КПК України про те, що в разі недосягнення згоди щодо укладення угоди факт її ініціювання й твердження, що були зроблені з метою її досягнення, не можуть розглядатись як відмова від обвинувачення або як визнання винуватості. Це є ознакою такого правового інституту як диспозитивного й добровільного.

Суттєвою вимогою, яка, на наш погляд, суперечить диспозитивним засадам діяльності прокурора в кримінальному процесі, є обов'язок прокурора попередньо узгоджувати угоду про визнання винуватості з керівником органу прокуратури. Указана норма передбачена в Наказі Генерального прокурора України № 4гн від 19 грудня 2012 р. «Про організацію діяльності прокурорів у кримінальному провадженні».

Зміст цього документа розпорядчого характеру як у зазначеній, так і в інших частинах є застарілим і підлягає оновленню, проте ще діє на практиці, хоча вимога погоджувати власну позицію прокурора в кримінальному провадженні з безпосереднім керівником суперечить гарантованій законодавцем засаді диспозитивності – процесуальній самостійності прокурора.

Такий обов'язок ставить процесуального керівника (державного обвинувача) під час прийняття процесуального рішення в суттєву залежність від прокурора вищого рівня. Водночас останній не є стороною кримінального провадження й не обізнаний з особливостями його досудового розслідування та судового розгляду.

Крім того, необхідно врахувати, що згідно з вимогами ч. 3 ст. 17 Закону України «Про прокуратуру» прокурорами вищого рівня є особи, які займають адміністративні посади та відповідно виконують адміністративні повноваження. У межах кримінального провадження до компетенції цих осіб належить організація нагляду за додержанням законів під час проведення досудового розслідування, зокрема й у формі процесуального керівництва ним, підтримання обвинувачення, оскарження судових рішень.

Практичний досвід свідчить, що здебільшого погодження з керівником прокуратури рішення про укладення угоди має формальний характер, оскільки останній не може оцінити за своїм внутрішнім переконанням кожний доказ із погляду належності, допустимості, достовірності, а сукупність зібраних доказів – із погляду достатності та взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення, адже самостійно не досліджував обставини кримінального провадження, а лише оперує інформацією, наданою підлеглим. До того ж, беручи до уваги особливості відносин між керівником органу прокуратури та його підлеглими, не є винятком випадки необ'єктивного ставлення до вирішення питання та можливого упередження щодо прийняття рішення.

З огляду на умови укладення угоди про визнання винуватості та задля усунення перешкод у розвитку оперативного вирішення кримінально-правового конфлікту у вітчизняному судочинстві вважаємо, що вимога погодження з керівником прокуратури процесуальної позиції прокурора є недоцільною.

Для порівняння слід зазначити, що така практика існує в деяких зарубіжних країнах. Наприклад, ч. 1 ст. 210 КПК Республіки Грузія передбачено, що процесуальна угода укладається за

попередньою письмовою згодою з прокурором вищого рівня [9]. Згідно з ч. 2 ст. 618 КПК Республіки Казахстан процесуальна угода про співробітництво з підозрюваним, обвинуваченим, підсудним затверджується відповідно прокурором області чи прирівняним до нього прокурором [10]. Натомість у Республіці Молдова аналогічна норма виключена з КПК (п. 4 ч. 2 ст. 505) [11].

Висновки і пропозиції. Практика укладення угод у кримінальному провадженні є не тільки альтернативним способом вирішення кримінально-правового конфлікту, а й підтвердженням розвитку у вітчизняному судочинстві диспозитивних засад діяльності учасників процесу. Попри суттєву кількість колізій запровадження інституту медіації свідчить про значний крок держави на шляху до запровадження в національне законодавство міжнародних доктрин і стандартів.

Із цією метою нагальним є якнайшвидше вирішення окреслених у статті проблемних питань і усунення недоліків на практиці шляхом урегулювання правових прогалин на законодавчому рівні.

Список використаної літератури:

1. Узагальнення П'ятихатського районного суду Дніпропетровської області «Судова практика здійснення судового провадження на підставі угод» від 16 вересня 2013 р. URL: <https://px.dp.court.gov.ua/sud0434>.
2. Соловей Г.В. Угоди про визнання вини в новому Кримінальному процесуальному кодексі України. Юридична наука. 2012. № 7. С. 111–115.
3. Власова Г.П. Порівняльна характеристика спрощеного судочинства у США та окремих європейських країнах. Історико-правовий часопис. Розділ 4. 2014. № 2. С. 84–89.
4. Новак Р.В. Укладання угоди про визнання винуватості між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим у кримінальному провадженні. Часопис Академії адвокатури України. 2014. № 4 (25). Том 7. С. 30–36.
5. Звіти про роботу прокурора за 2015, 2016, 2017 та 2018 рр. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/statinfo.html>.
6. Тюрін Г.Є. Організаційно-правові основи участі прокурора у кримінальному провадженні на підставі угод: монографія. Х.: Право, 2015. 288 с.
7. Леляк О.О. Угода про визнання винуватості у кримінальному процесі України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2015. 20 с.
8. Плахотнік О.В. Угода про визнання винуватості: переваги і недоліки нового кримінально-процесуального інституту. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2014. Випуск 26. С. 268–271.
9. Уголовно-процесуальный кодекс Грузии. Закон от 09 октября 2009 г. № 1772-ІІс. URL: https://pravo.org.ua/files/Criminal%20justice/_09_10_2009.pdf.
10. Уголовно-процесуальный кодекс Республики Казахстан от 04 июля 2014 г. № 231-V. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575852.
11. Уголовно-процесуальный кодекс Республики Молдова от 14 марта 2003 г. № 122-XV. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30397729.

Сляднева Е. А. Диспозитивные основы участия прокурора в уголовном производстве в форме соглашений

Статья посвящена исследованию проблемных вопросов, возникающих во время реализации прокурором права заключать соглашения о признании вины с подозреваемым или обвиняемым. Проанализированы научные позиции, а также правовые нормы отечественного законодательства и международные стандарты, которые регламентируют диспозитивные основы участия прокурора в организации медиации в уголовном судопроизводстве. Автор высказывает некоторые предложения по поводу усовершенствования уголовного процессуального законодательства по изложенным вопросам.

Ключевые слова: прокурор, диспозитивность, институт соглашений, медиация, уголовное производство, руководитель прокуратуры.

Sliadnieva K. A. Dispositive principles of prosecutor's involvement in criminal proceedings in the form of agreements

The article deals with the analysis of problematic issues arising in the course of implementing the prosecutor's right to conclude guilty plea agreements with suspects or defendants. Both academic views and domestic legislative regulations as well as international standards regulating the dispositive principles of prosecutor's involvement in organizing the mediation in the course of criminal proceedings are analyzed. Author makes certain suggestions regarding the improvement of criminal procedure law on the issues outlined.

Key words: prosecutor, disposition, institution of agreements, mediation, criminal proceedings, senior prosecutor.